

Berberse Lente in theater en literatuur

Daniela Merolla

► **To cite this version:**

Daniela Merolla. Berberse Lente in theater en literatuur. Passionate Magazine, Passionate Stichting, Rotterdam, 2006, 13 (2), pp.23-25. <hal-01508118>

HAL Id: hal-01508118

<https://hal-inalco.archives-ouvertes.fr/hal-01508118>

Submitted on 13 Apr 2017

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Berberse Lente in theater en literatuur

Een belangrijke rol in de huidige bloei van de Berberse literatuur wordt gespeeld door het theater, en de literaire producties van Berbertalige auteurs in Nederland, die in het Berber en/of in het Nederlands schrijven. De Berberse (of Amazigh) literatuur is een terrein geworden van artistiek experiment en is een krachtig middel van sociale kritiek en discussie over identiteit. Vooral het theater maakt een betere communicatie tussen auteur en publiek mogelijk, in een cultureel veld dat nog sterk wordt gekenmerkt door oraliteit. Dat wil niet zeggen dat orale Amazighgenres verdwijnen. Integendeel. Gedichten, spreekwoorden en sprookjes zijn nog volop in leven. Maar het vernieuwen van mondelinge vormen en thema's vindt tegenwoordig vooral plaats door de interactie tussen oraliteit, schrift en 'mediaoraliteit'.

Tamazight

Het Tamazight of Berber hoort bij de Afro-Aziatische taalfamilie, waar het Arabisch en het Hebreeuws ook deel van uitmaken, en is, na het Arabisch, de tweede grote taal van Noord-Afrika. Het wordt door ongeveer 15 miljoen mensen gesproken: ongeveer 40 procent van de bevolking in Marokko spreekt Berbers, 20 procent van de bevolking in Algerije, terwijl het percentage in de andere Noord-Afrikaanse landen, zoals Mali, Niger, Libië en Tunesië, veel lager is. In dit enorme gebied spreekt men verschillende vormen van Berber.

Als nationale taal erkend in Mali en Niger, heeft het Tamazight, dankzij het initiatief van vele academici, schrijvers en andere intellectuelen en onder druk van publieke manifestaties, zeer recentelijk ook enige erkenning gekregen in Algerije en Marokko.

Het Tamazight is vooral bekend als een orale taal, wat wil zeggen dat mensen die Tamazight spreken andere talen gebruiken Frans of bijvoorbeeld het Nederlands.

Dat is niet altijd en overal het geval geweest.

Vóór en ook tijdens het Romeinse Rijk, sprak men in Noord-Afrika een oude vorm van Berber, het Lybisch-Berber, dat ook werd geschreven in een geometrisch alfabet, het *Tifinagh*. Dit oude schrift kan beschouwd worden als de voorouder van het huidige Tifinagh dat door de Toearegs gebruikt wordt om korte en persoonlijke teksten te schrijven. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om informatie over wie er bij een afspraak zal verschijnen en hoe laat, of welke route je moet nemen naar een afspraak, te vergelijken met het versturen van een SMS met een mobieltje. Het Tifinagh werd recentelijk gebruikt voor het schrijven van educatieve teksten in Mali en nog recenter werd het Neo-Tifinagh gekozen voor het onderwijsexperiment in het lager onderwijs in Marokko.

Maar er bestaan ook nog andere vormen van het Tamazightschrift. Uit oude Arabische bronnen weten we dat middeleeuwse Berberse geleerden gedichten componeerden, historische verhalen in het Tamazight vertaalden en op papier zetten in het Arabische schrift. De middeleeuwse teksten waren meestal kronieken, verzamelingen van woorden en hun betekenis, en andere werken van didactische aard, religieus of geneeskundig. Ook zijn er nog enkele manuscripten bekend in Chleuh uit de 19e en 20e eeuw, bijvoorbeeld van het 'Gedicht van Saby', een beroemd religieus verhaal over de heldendaden van Jozef.

Het Tamazight heeft eeuwenlang naast de prestigieuze Arabische taal en schrift geleefd, en dan voornamelijk naast het geschreven woord uit de koran. De sociale en politieke veranderingen, die werden veroorzaakt door de verspreiding van de islam en de Arabische taal in Noord-Afrika, hebben geleid tot de vorming van *diglossie* waar 'orale' talen (Riffins, Chleuh en andere Tamazightvarianten, maar ook meerdere Arabische dialecten) voor de dagelijkse communicatie, voor handel en ook voor de lokale artistieke productie werden gebruikt terwijl het klassieke Arabisch de taal van de godsdienst, van de geschreven communicatie en van literaire uitingen van geleerden en stadsbestuurders bleef.

Toch, vanaf het begin van de vorige eeuw begonnen steeds meer geletterde Berbers/Amazighen teksten te schrijven, in Latijnse en Arabische schriften, waardoor er nu een aardig corpus van moderne geschreven genres in het Tamazight bestaat, zoals verzamelingen van verhalen en gedichten, romans en theater.

Literatuur en 'Berberse Lente'

Het schrijven in het Tamazight is voornamelijk het werk geweest van individuen en van culturele verenigingen. Intellectuelen, studenten, zangers, en werknemers hebben, in Noord-Afrika en in Europa, taalkundige instrumenten gebruikt en verspreid, zoals de bijzondere schriftsystemen, ontwikkeld door universiteiten om het Berber te transcriberen. Vanaf 1980 worden de eerste romans in het Kabylish Berber gepubliceerd. Het is het jaar van verschillende manifestaties tegen de regering in Kabylië (Algerije), die de *Berberse Lente* worden genoemd. De kruising tussen literaire creatie en historische context verduidelijkt de militante indruk die de eerste romans maken zoals *Asfel* (1981) en *Faffa* (1986) van Aliche, *enAskuti* (1983) van Sadi. Engagement blijft eveneens een karakteristiek van de recentere romans van Mezda en Zenia. De Marokkaanse Riffijnse schrijvers brengen ook een verzet tegen de bestaande maatschappelijke orde aan het licht, maar in een meer naar binnen gekeerd vorm. Mohamed Chacha snijdt het onderwerp aan van de breuk van de sociaal-culturele taboes in zijn *Breek het taboe en laat de zon verschijnen*. Mustafa Ayned, in *De pijn van de schaduw, korte verhalen in het Rif-Tamazight*, behandelt met subtiele ironie en grappige beelden de absurde aspecten van het alledaagse leven. Recentere romans werden door Mohamed Bouzaggou gepubliceerd en zijn *Jar u jar* ('Er tussenin') werd met een internationale prijs voor Berberse literatuur bekroond. Bovendien hebben de in het Nederlands vertaalde gedichtenbundels van Ahmed Essadki (*Tussen hemel en aarde; Verstoppertje*), Mimoun El Oualid (*Rijkend naar het licht*), en Ahmed Ziani (*In sJeen zal ik schrijven; Jubelzang voor de bruidegom*) een goede ontvangst gekregen.

De huidige creatie van geschreven literatuur in het Tamazight brengt de communicatieproblemen tussen de 'geletterde' auteurs en hun publiek, dat geen Tamazight op school spreekt, aan het licht. Het is dus niet verbazingwekkend als tegenwoordig de artistieke creatie in het Tamazight vooral bloeit via genres en media die, zoals eerder gezegd, de orale communicatie bevorderen, dus in het bijzonder muziek en theater.

Het theater

Het theater, in de vorm van een voorstelling die door acteurs in een gesloten zaal wordt gespeeld, is een nieuw genre in de Amazighproducties. De eerste experimenten zijn de voorstellingen in de jaren zeventig van Kateb Yacine die het dialectale Arabisch en het Kabylish Berber (Taqbaylit) gebruikte om dichters bij het Algerijnse publiek te komen. In dezelfde periode publiceerde Muhand U Yahya zijn herschrijving in Taqbaylit van internationaal bekende stukken van Beckett, Brecht, Molière en Pirandello. Tegenwoordig is er een aanzienlijk aanbod van Amazightheater in Frankrijk, waar de acteurs het Frans, het Kabylish Berber, en het dialectale Arabisch gebruiken. In Marokko wordt het begin van het moderne Amazightheater in de jaren tachtig met de toneelstukken van Moumen Al Safi ingeluid. Daarnaast zijn in Casablanca verschillende acteurs en verenigingen van amateurs actief geworden. Ook in het noorden van Marokko, in de Rif, hebben Azreoual Fouad en Farouk Aznabet verschillende stukken kunnen produceren dankzij de medewerking van plaatselijke culturele verenigingen. Kritiek via spot en ironie kenmerkt het merendeel van de stukken van Aznabet, terwijl stukken van Fouad meer over moeilijkheden van het leven op het land en na de emigratie gaan. Aznabet heeft zijn stukken niet alleen in de Rif gespeeld, maar ook in verschillende Marokkaanse, Belgische en Nederlandse steden. Er is dus een uitwisseling en voortzetting van de culturele productie te constateren tussen het geboorteland en de Riffijnse emigratie in België, Nederland en, nog recent, in Spanje.

Open discussies

Een eerste, brede discussie betreft de taal van de nieuwe producties in Tamazight. Een aantal schrijvers wil de personages laten praten in een taal die het best met hun sociaal-culturele positie overeenstemt, dus ook met woorden uit het Arabisch en het Frans. Anderen vinden dat het Tamazight steeds meer met de concurrentie van andere talen (dominanter omdat zij nationale talen zijn) geconfronteerd wordt. Hun werk moet dus het risico van het verlies van levenskracht van het huidige Tamazight tegenhouden door de leenwoorden te negeren, en het vocabulaire te vernieuwen met oude en nieuwe termen die gebaseerd zijn op al aanwezige

woorden in andere regionale varianten.

De beperkte deelname van vrouwelijke toneelspelers aan het Amazightheater, in het bijzonder van jonge vrouwen, wordt door verschillende schrijvers en Marokkaanse verenigingen betreurd. Dat komt overeen met de eveneens beperkte deelname aan de literatuur van Berberse vrouwen in Marokko. Tijdens mijn onderzoek in Marokko heb ik drie vrouwelijke schrijvers in het Tamazight ontmoet: Aicha, Fatima Bouziane en Fatima Bouchane. Slechts één heeft gepubliceerd (in het Arabisch). Deze schrijvers hebben moderne verhalen gecreëerd die gebaseerd zijn op thema's van Berberverhalen. Fatima Bouchane, de jongste, heeft geprobeerd een roman en een scenario in het Berber te vertalen. Een laatste belangrijke onderwerp van discussie betreft de professionalisering van het Amazightheater. Alle geïnterviewde acteurs en schrijvers zijn het eens over het feit dat de ontwikkeling van het Amazightheater verband houdt met de institutionele middelen en de materiële voorzieningen waar nog altijd ruim gebrek aan is.

Amazightheater in Nederland

In Nederland, waar vele Berberse immigranten wonen en werken, kan de situatie zich richting professionalisering ontwikkelen dankzij mogelijkheden tot specialisatie en dankzij financiële steun. Het traject van regisseur en acteur Chaib Massaoudi is wat dat betreft symbolisch: na experimenten op andere werkgebieden in Nederland, besloot hij zich volledig op het theater te storten, en is daar goed in geslaagd. Als gediplomeerd regisseur aan de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht heeft hij in 1998 de toneelgroep Stichting Amazigh, en nog recenter de groep Appolius opgericht. In de loop van 2000- 2003 heeft hij twee tragikomedies geregisseerd, *Tasliten Roméo* (in het Nederlands) en *Rabiaa, Buzeyyan en de verblijfsvergunning* (in Tarifit met ondertitels in het Nederlands), beide geschreven door Omar Boumazzough. In *Taslit en Roméo* slaagt hij erin het internationale thema van Romeo en Julia te verenigen met Berberse verhalen, terwijl hij in het stuk *Rabiaa, Buzeyyan en de verblijfsvergunning* sociale kritiek uit door het leven van de Riffijnse emigranten met ironie maar ook begrip te belichten. Deze voorstellingen hebben stuk voor stuk een positieve kritiek en een enthousiaste ontvangst in Nederland gekregen. Dankzij een subsidie van de Nederlandse Prins Claus Stichting, werd de laatste voorstelling eveneens in Ceuta gespeeld, de Spaanse enclave ten noorden van Marokko. Na groot succes, heeft de groep een vergunning gekregen voor een tournee door het noorden van Marokko. In 2004 heeft Chaib Massaoudi het toneelstuk *f-fet tikken van de kraai* opgezet in samenwerking met Abdelkader Benali, over polygamie, machtzucht, egoïsme en familieconflict als metafoor voor het (stads)leven. Vorig jaar heeft Massaoudi zich in Marokko teruggetrokken met de performance *De vier elementen* die in verschillende dorpen in het Rifgebergte werd gespeeld: weer een metaforische voorstelling, maar deze keer over de aardbevingen in Marokko. Massaoudi blijft ook actief in meerdere Nederlandse toneel- en filmproducties. Voordat *Rabiaa, Buzeyyan en de verblijfsvergunning* uitgebracht was, werd het stuk al bijzonder populair via de radio en in de cafés van de Rif door een versie op cassette die haar weg in het informele circuit had gevonden. Het succes van dit stuk is typerend wat betreft de interactie tussen theater en nieuwe media. Het is immers geen geïsoleerd geval. Bijvoorbeeld, een van de eerste stukken van theatergroep Tifawine, *Tagodi*, werd erg populair na de verschijning ervan op video in 1995. De populariteit van het Amazightheater blijft dus ook via video's in stand, of de video's nu officieel zijn of illegale kopieën. Ook schrijver, acteur en musicus Mustapha Ayned is zeer actief voor het Amazightoneel in Nederland geweest. Hij heeft op overtuigende wijze in het stuk *Taslit en Roméo* gespeeld, en vervolgens meerdere theaterstukken in het Riffijns en in het Nederlands zelf opgezet, zoals *Passaporti* en *Kamelen in de polder*. De recente voorstelling *Wij zijn bet zat*, met amateurtheatergroep Kaktus van jonge Marokkaanse acteurs, werd heel goed ontvangen tijdens het Amazigh Festival in Gouda in 2005. Ayned gebruikt altijd de stijl van 'absurdisme' om menselijk onvermogen bloot te leggen, wat in zijn toneel vaak gepaard gaat met een openlijk verzet tegen de onderdrukking van het Tamazight in Noord-Afrika. Een interessant voorbeeld daarvan kan men op de internetsite van de vereniging Tawiza bekijken, waar het videofragment uit het

theaterstuk *Tabrat* (brief) van Nederlandse ondertitels wordt voorzien.

Het Amazigh/Berber en de Nederlandse literatuur

Vanaf de jaren negentig wordt de literatuur in het Nederlands gekenmerkt door de werken van schrijvers afkomstig van recente immigratiestromingen. Onder hen, hebben bijzonder succesvolle jonge schrijvers uit de Marokkaanse gemeenschap, zoals Hafid Bouazza en Abdelkader Benali, belangrijke literaire prijzen ontvangen. Bekend bij publiek en critici zijn ook de dichter Mustafa Stitou en de schrijvers Naima El Bezaz, Hans Sahar, Malika Al Houbach, Khalid Boudou en Said El Haji. In het muzikale veld zijn jonge auteurs van Marokkaanse afkomst ook zeer actief, zoals de waardering voor het werk van rappers zoals Ali B. en, meer controversieel, Raymzter wel aangeeft.

Een aantal van deze schrijvers kent het Tarifit van thuis. Het Amazigh/Berber komt dus ook als narratief element in hun teksten. Een paar voorbeelden kunnen we in Abdelkader Benali's *Bruiloft aan zee* en Said El Haji's *De dagen van Sjaitan* vinden. De twijfelachtige held van Benali, Lamarat, keert voor de bruiloft van zijn zus Rebekka terug naar Marokko in de buurt van een stad die Nadorp (na-dorp) wordt genoemd, een woordspel met betrekking tot 'Nador', een stad in het Rifgebied. Daar ontdekt Lamarat dat hij de enige is die zijn oma niet goed begrijpt (ze spreekt Tarifit) en dat 'hij de analfabeet van de familie was, en dat was hij dan ook op dat moment'. Zonder het expliciet te benaderen, werkt Benali om de clichés over de culturele achterstand van het Berberse Rifgebergte heen. Nog speelser gebeurt het als de relatie met een Nederlandse verkoper en de oude generatie migranten aan bod komt:

Lamarat kreeg een jongeman aan de deur - 'Floris-Jan, zeg maar Floor' - die hem toeriep met achter zich een stapeltje tuinstoelen opgesteld: 'Salaam moealeekoem, *keen bak vie dhar!*'. 'Wat jij bedoelt is dat ik Arabisch moeten begrijpen,' dacht Lamarat hardop, 'maar helaas, dat taaltje van u begrijp ik niet.' 'Ach, zo, dan zeg ik het anders: *eblelye sehlel ouid wewesch e mis n tefkecht*' (vrije vertaling uit het Berbers naar het Nederlands: goedendag, haal je vader, zoon van een dikke portje wrok). Berbers, wist Floor, moest je altijd een beetje brutaal, boers bejegenen, anders kwam het niet over [...] 'Ja, dank je de koekoek,' en Lamarat trok zich van de voordeur terug, liet zijn vader daar achter, diede ene tuinstoel na de ander bekeek en de grappen en grollen van Floris-Jan aanhoorde.

Het thema van het zich (on)bewust zijn van de eigen geschiedenis wordt satirisch behandeld door El Haji's *De dagen van Sjaitan*, in dialoog met de imam en andere oudere migranten uit de Rif: 'Jullie zijn opgegroeid in de Rif en hebben geen weet van wat hier speelt [...] De Hollanders beroemen zich op hun geschiedenis: zij hebben Julius Civilis, Willem van Oranje en Thorbecke, zij hebben Cruyff en Lubbers, stuk voor stuk grote vaderlandse helden. Maar wat hebben jullie...?' Hij zweeg over berberkoning Juba II [...], hij zweeg over de moedige *blad-essiba*, over duizenden revolutionaire Marokkanen [...] hij zweeg over de heldhaftige Riffijn Abdelkrim El-Chattibi, die de Rif-Republiek stichtte... [...] Niemand kende die namen - en dat zei al genoeg. Zoals deze voorbeelden aantonen worden de Berber/Amazightaal en het culturele erfgoed niet etnografisch of didactisch besproken. Auteurs behandelen deze elementen om sociale en individuele tegenstellingen bloot te leggen, door middel van woordspel, spot en een bloemrijke stijl. De teksten weerspiegelen ervaringen in Nederland, en herinneringen aan het land van herkomst, die vele jongeren uit migrantengemeenschappen zullen herkennen, maar ze schetsen ook een beeld van een open en kosmopolitische toekomst.

Vertaling: Diana Chin-A-Fat

Bibliografie

R.Buikema en M. Meijer (eds.),
Kunsten in beweging, SDU,
Den Haag, 2003.
S.Ponzanesi en D.Merolla (eds.),
Migrant cartographies,

Lexington Books, USA, 2005.

Daniela MEROLLA

is universitair docent aan de Universiteit Leiden (Talen en Culturen van Afrika) en specialist in Berberse literatuur en maatschappij. Haar nieuwste boek *De l'art de la narration tamazight (berbère)* zal binnenkort bij uitgeverij Peeters verschijnen.